

СВЕСНКЕ СВЕСНКЕ СВЕСНКЕ

Задужбине

Иве

Андрића

33 | 2016

Из садржаја Дипломатски испит Иве Андрића из 1922 Сећања Тумачењ; Гордана Вулевић Бранко Тошовић Светлана Шеатовић Димитријевић Снежана Ј. Милојевић Александра Пауновић У Андрићевом кругу Душа Глишовић Димитрије Јаничић Михаел Мартенс Рецепција Станиш; Тутњевић Мустафа Мулалић Читајући Андрића Летопис Андрићев; награда In memoriam Радован Вучковић

ЗАДУЖБИНА ИВЕ АНДРИЋА

Задужбина Иве Андрића

Овај списак садржи списак свих задужбина Иве Андрића, које су му остављене по тестаменту, и које су му остављене по тестаменту, и које су му остављене по тестаменту.

Име Андрића, који је био један од највећих српских писаца, оставио је по себи велику имовину, коју је оставио својим деци и деци своје деце.

Овај списак садржи списак свих задужбина Иве Андрића, које су му остављене по тестаменту, и које су му остављене по тестаменту, и које су му остављене по тестаменту.

Име Андрића, који је био један од највећих српских писаца, оставио је по себи велику имовину, коју је оставио својим деци и деци своје деце.

Овај списак садржи списак свих задужбина Иве Андрића, које су му остављене по тестаменту, и које су му остављене по тестаменту, и које су му остављене по тестаменту.

Име Андрића, који је био један од највећих српских писаца, оставио је по себи велику имовину, коју је оставио својим деци и деци своје деце.

Уређују
Иво Тартаља, Жанета Ђукић Перишић,
Пер Јакобсен (Копенхаген), Дејвид Норис (Нотингхам)

Секретар редакције
Биљана Ђорђевић Мироња

Графичка опрема
Богдан Кршић

Свеске Задужбине Иве Андрића
излазе по потреби, најмање једном годишње

Издаје Задужбина Иве Андрића
Београд, Милутина Бојића 4, телефон 303-42-50
e-mail: zia@sbb.rs
www.ivoandric.org.rs

За издавача
Драган Драгојловић, управник

СВЕСКЕ

Задужбине Иве Андрића

Година XXXV, свеска 33
Београд, август 2016

Рукописи

Душан Глишовић
Дипломатски испит Иве Андрића из 1922. године
9

Сећања

Перо Радовић
Иво Андрић: фрагменти сећања
45

Ранко Рисојевић
О Босни и Херцеговини поводом Андрића
57

Мато Дžаја
Sjećanja: Ivo Andrić u Banjoj Luci
61

Тумачења

Гордана Вулевић
О хеленским реминисценцијама и судбини писца
у Андрићевој причи „Летовање на југу“
67

Бранко Тошовић
„Ли-ли Ла-ла-у-на“
83

Светлана Шеатовић Димитријевић
„Понори од сјаја“ Андрићевих јунака
107

Снежана Ј. Милојевић
„Јелена, жена које нема“ и језовито у књижевности
129

Александра Пауновић
Историја приређивања
Знакова поред пута Иве Андрића
147

У Андрићевом кругу

Душан Глишовић
Поређење Андрића са Пастернаком као
хладноратовска провокација
181

Димитрије Јаничић
Преводи дела Иве Андрића на есперанто
197

Михаел Мартенс
Недипломатски Андрић: о историји необичног писма
Иве Андрића свом британском издавачу
213

Михаел Мартенс
Човек у Андрићевој сенци
229

Рецепција

Станиша Тутњевић
Генеza једног аспекта рецепције дјела
Иве Андрића
243

Мустафа Мулалић
Нобеловац Иво Андрић и његово награђено дјело
На Дрини ћуприја
267

Станиша Тутњевић
„Приповједно обешчовјечивање
босанских муслимана“
297

Читајући Андрића

Владимир Кецмановић
Књижевност и биографија
317

Симон Симоновић
Зима, један вид
321

Летопис

Преглед важнијих догађаја
од августа 2015. до августа 2016. године
327

Миро Вуксановић
Прво обраћање за јавност
343

Андрићева награда

Васа Павковић
Реч о књизи приповедака *Банаторијум*
Угљеше Шајтинца, награђеној Андрићевом наградом
за 2014. годину
345

Угљеша Шајтинац
Поводом Андрићеве награде
349

In memoriam
Радован Вучковић

Станиша Тутњевић
На Вучковом гробу
353

Биљана Ђорђевић Мироња
Велики маестро Радован Вучковић
357

Жанета Ђукић Перишић
О Радовану Вучковићу, нешто сасвим лично
363

Александра Пауновић
(Београд, Филолошки факултет)

ИСТОРИЈА ПРИРЕЂИВАЊА ЗНАКОВА ПОРЕД ПУТА ИВЕ АНДРИЋА

Кључне речи: *Знакови поред пута*, Иво Андрић, текстологија, издање, варијанта, основни текст, фрагмент.

Апстракт: Рад доноси преглед историје приређивања *Знакова поред пута* Иве Андрића. Тачке ослонца у њеном заснивању чиниће описи издања *Сабраних дела* из 1976. и 1981. године (приредили Р. Вучковић, М. Первић, П. Џацић и В. Стојић). Како друго издање има карактер основног текста према којем се штампају/прештампавају сва нова издања *Знакова поред пута*, истраживање разлика усмерили смо превасходно ка томе издању. Имајући увид у дактилограме *Знакова поред пута*, покушали смо у описивању разлика да одговоримо на питање према којим је критеријумима дат основни текст у издању и да ли је он уопште утврђен према текстолошким начелима. Посебна пажња посвећена је проблему петоделне структуре књиге, начинима третирања варијаната медитативних фрагмента и односу (приређивача) према грађи мимо изворног дактилограма *Знакова*.

Знакови поред пута први пут су објављени као постхумно издање 1976. године¹ у оквиру *Сабраних дела* Иве Андрића као четрнаеста књига. Приређивачки одбор чинили су: Мухарем Первић, Петар Џацић, Радован Вучковић и Вера Стојић; на крају издања штампане су Напомене. Исти приређивачи радили су и друго издање *Сабраних дела* 1981. године, које је опремљено нешто опширнијим текстом На-

1 У даљем тексту за издање из 1976. године користиће се ознака А, а за издање из 1981. године ознака Б.

помена. Како бисмо пропратили све измене, допуне (о чијем ћемо текстолошком карактеру и ваљаности касније говорити), прокоментарисаћемо и издања између њих: Просветино издање из 1977. године и издање Свјетлости/Младости из 1978. године (приређивачи остају исти) као и садржај њихових Напомена, али ћемо, најпре, ради прегледности дати табеларни приказ структуре штампане књиге *Знакова поред пута*, која је у Напоменама **А** и **Б** издања дефинисана као популарно издање, намењено широј читалачкој публици (видети **А**: 605–607 и **Б**: 618–626).

	А	Б
1. Поднаслов	медитативна проза	/
2. Мото	/	<i>Сваки ти је враг у моје либро записан.</i> Јово Марков Џиновић некад запослен као радник на градњи Суецког канала
3. Садржај	Немири од <u>века</u> (7-189, истакла А. П.), За писца (191-305); Сlike, призори, расположења (307-576); Несаница (577-594), Вечити календар матерњег језика (595-604); Напомене (605-607).	Знакови поред пута: Немири од <u>вијека</u> (11-219, истакла А. П.); За писца (223-334); Сlike, призори, расположења (337-576); Несаница (581-596), Вечити календар матерњег језика (599-606); Регистар појмова, белешка и напомена: Регистар појмова (609-617), Белешка о овом издању (618-626), Напомене (627).

1. Жанровско одређење „медитативна проза“ у форми паратекстуалног елемента – поднаслова књиге појављује се први и једини пут у првом издању *Знакова поред пута*. Очигледно је реч о интенцији приређивача да разнолику жанровску грађу *Знакова* обухвати и фиксира дефиницијом медитативне прозе. Међутим, такво књижевнотеоријско (пре)осмишљавање 'оквира' књиге коси се са верношћу дактилограму. Наиме, Иво Андрић у рукописној заоставштини није оставио никакав траг поднаслова за *Знакове поред пута*.

2. *Мото Знакова поред пута* први пут се појављује у издању Свјетлости/Младости из 1978. године, док га прво издање, а потом и 2. и 3. *Сабраних дела* као и Просветино издање немају. У тексту Напомена нема коментара о његовоме пореклу, контексту у којем је пронађен као ни о разлозима (са становишта историје текста рукописа) зашто је постављен, односно изостављен у првоме издању. Имајући увид у рукописну заоставштину *Знакова поред пута*, уочавају се првобитне замисли/варијанте у обликовању *почетног места* књиге (мото). Наиме, још у првим записима на листовима *Знакови поред пута (1928–1933)*, који су сакупљени у првој фасцикли *Знакова поред пута* (IA 14433, 389)², на почетку (у горњем десном углу лис-

---

2 У првој фасцикли се налази *припремни материјал, дактилотекст од 1928. до 1941. године*. Прву скупину папира чине 12 листова. На првоме листу, изнад фрагмената, по средини, написано оловком *Знакови поред пута (1928–1933 г.)*. Стране куцаног текста су нумерисане двоструко, оловком десно горе и машином по средини. Истоветна врста папира, латинично писмо. Према пагинацији машином за куцање види се да је Андрић поредак оставио онакав какав је куцањем формиран (нема страница које недостају). Накнадне измене и допуне графитном оловком и понегде црвеном бојицом: прецртавање појединих фрагмената, дописивање текста, коректура, лектура, стилска уједначавања, коментарисање превода и цитираних места не тичу се распореда фрагмената. Записи на левим маргинама црвеном бојицом на страницама 8, 9, 10, 11 и 12 (пагинација оловком горе десно) у виду (редних) бројева од 1) до 7) су прецртани, тако да се не могу узети за критеријум надовезивања/распоред а означених фрагмената.

Друга скупина *Знакови поред пута / 1928–1941* може се диференцирати најшире на две целине, при чему прву целину чине четири листа (од исте врсте као и записи од 1928. до 1933. год.; истоветни жиг), пагинирана машином за куцање по средини. На првоме листу на средини у горњем делу оловком је дописано II. Друга целина, двоструко пагинирана оловком (лева пагинација броји странице заједно са записима од 1928. до 1933. год. и настала је у тренутку класификације Андрићеве заоставштине) је знатно сложенија и сама се може разложити на три 'сегмента', при чему је други копија првог (означићемо као I и Ia), али не у целости, јер се њихови последњи листови разликују по садржају. Трећи 'сегмент', који чине само два листа, разликује се од њих по врсти папира, његов лист је тамније боје, тањи, краћи по дужини и маснији у односу на први и други 'сегмент'. Самерујући однос I и Ia, запажамо да се највећи део фрагмената

поклапа/понавља, али се у Ia не налазе последња три листа из I (они фрагменти који следе после ћириличног записа оловком *крај* и **ИВО АНДРИЋ**), такође, постоје фрагменти у Ia којих нема у I. Наиме, према односу првих куцаних страна I и Ia (17. и 18. стр. према 53. и 54. стр.) закључујемо да 'сегменту' I недостају два листа, јер 18. стр. почиње као што почиње 56. стр., тј. фрагмент о Сарајеву који је у I на првом листу (17. стр.) нема краја, а први фрагмент 18. стране нема почетка. Њихови недостајући делови су у Ia на 54. и 55. страници. Фрагментата са последњих листова I 'сегмента' (50, 51. и 52. стр.) нема у Ia. Како дактилотекст Ia понавља дактилограмске грешке из 'сегмента' I, може се закључити да су куцани истовремено (најмање дво-струки папир у машини за куцање), али да су накнадне исправке, допуне унете засебно. Притом, се поставља питање о њиховом статусу у реализовању ауторске воље, тј. да ли постоји одређен ниво њене *степенованости*. Да ли се, дакле, у вези са једном од њих може говорити о већем степену ауторизације?

Однос 'сегмента' Ia према I, међутим, није једнолик, а ни коначан, јер стваралачки процес није доведен до краја, нити су сва његова изходна места задржана у потоњем писању и уклапању фрагментата у Прву књигу *Знакова*. Ако посматрамо крајеве 'сегмента', увиђамо да Ia остварује уписану ауторску намеру о начину окончања рукописа из I 'сегмента'. Испод последњег фрагментата на 49. страни 'сегмента' I писаном ћирилицом по средини обичном оловком написано је *крај*, а десно од тога штампаним подебљаним словима **ИВО АНДРИЋ**. Овим фрагментом се завршава Ia, те отуда и изостају фрагменти из I који следе након ауторове белешке. Ова теза, премда објашњава изостављање поменутих фрагментата, у извесној мери је проблематична. Јер, ако би се тако завршила књига *Знакова*, откуд последња два листа? Медитативни фрагмент на њима је јединствен, могао се додати унутар 'сегмента' Ia, али је ипак на крају фасцикле. Та трећа скупина од два листа на горњој десној маргини има запис ћирилицом („Знакови“) и она доводи у питање реализовање краја у Ia, који је скициран 'сегментом' I. Са друге стране, неке карактеристике 'сегмента' Ia, начин уношења исправки и допуна снаже оправданост закључка да је он организован после I и на основу њега, на пример, цитат Андреа Морoa (André Maurois): „J'aime le bresque plongeon dans une vie inconnue qu' est la phrase endendue au vol.“ у 'сегменту' I је прецртан, док у Ia прецртавање изостаје (у другој и трећој фасцикли на 26. стр. и 17. стр. мото остаје). Цитат се до краја обликује као мото: лево од њега је дописано и доцртан „размак“ између последњег фрагмента/назнака за крај (крстића) и његовог почетка (у таквој се форми и налази у другој и трећој фасцикли (17. стр.) *Знакова*, а текст фрагмента (његова варијанта) „*На једној раскрсници градске периферије [...]*“ на који се односи налази

та) откуцан је, па прецртан графитном оловком следећи текст:

„Његов је пут у правцу радоснијег и светлијег колорита.“

Из једне критике о неком сликару

У тој првој фасцикли у другој скупини листова, *Знакови поред пута (1928–1941)*, у њеној првој целини од четири листа, на првој куцаној страници стоји ознака II писана оловком по средини и мото, цитат Г. Ф. Гетеа (испод ознаке десно), који је уоквирен и прецртан обичном оловком:

„Gott weiss, die Einsamkeit hat sein Herz untergraben, und...“

Goethe

У другој фасцикли тог цитата нема, али се на првоме листу налази мото – подвучена реченица испрекиданом линијом (трагови машине за куцање преко простора на коме је текст куцан) и њен аутор:

„Сваки ти је враг у моје либро записан“

Јово Марко Џиновић
некад запослен као радник
на градњи Суецког канала

се и у дактилограму *Са периферије – 1951* (IA 365) на 1–3. стр.). Исти тип аргументације везује се и за текст *Човекове молитве*: у 'сегменту' I на 40. стр. налази се исписан оловком знак упита на левој маргини поред варијанте прве реченице, али он у Ia изостаје (84. стр.) – дописан је само наслов *Човекова молитва.*, који је исти и у 'сегменту' I. Међутим, 'сегменту' Ia се не може у потпуности, до краја приписати текстолошко преимућство над 'сегментом' I, јер поједине дактилографске грешке и недоследности остају у Ia неисправљене, док су у I исправљене (на пример, на 22. стр. I и 60. стр. Ia фрагмент „Гледајући једно људско насеље, на некој влажној стрмини...“). Ваља имати у виду да је читава прва фасцикла послужила као „припремни материјал“/темељ другој и трећој фасцикли и да је највећи део фрагмената из прве фасцикле узет приликом њиховог састављања, те се (највиши) *степен ауторизације* превасходно тиче треће фасцикле/*оригинала*.

У оригиналу дактилотекста, у трећој фасцикли (на унутрашњој – Андрићевој – фасцикли пише хемијском оловком латиницом: *Прва књига „Знакови поред пута“* (Оригинал) такође се налази истоветан мото. Међутим, како смо констатовали, у штампаном 'лику' *Знакова*, у првом издању почетног места нема. Фрагмент који следи за почетним местом (мото) у другој и трећој фасцикли, а који у дактилотексту значењски прибира и насводњава целокупност фрагмената, јер је постављен испред и пре самог наслова *Знакови поред пута*³, у издању А и Б је штампан након поднаслова „Немири од века/вијека“, чиме је неоправдано редуцирано његово поље семантичког 'рефлектовања'. Реч је о фрагменту који је објављен крајем 1924. године у *Гласнику Савеза трезвене омладине*:

Има народних прича које су толико општечовечанске да заборавимо кад и где смо их чули или читали, па живе у нама као успомена на наш лични доживљај. Таква је и прича о младићу који је, лутајући светом и тражећи срећу, зашао на опасан пут за који није знао куда га води. Да се не би изгубио, младић је у дебла дрвета поред пута засецао сикирицом знаке који ће му доцније показати пут за повратак.

Тај младић је оличење опште и вечне људске судбине: с једне стране опасан и неизвестан пут, а с друге, велика људска потреба да се човек не изгуби и снађе, и да остави за собом трага. Знаци које остављамо иза себе неће избећи судбину свега што је људско: пролазност и заборав. Можда ће остати уопште незапажени? Можда их нико неће разумети? Па ипак, они су потребни, као што је природно и потребно да се ми људи један другом саопштавамо и откривамо. Ако нас ти кратки и нејасни знаци и не спасу од лутања и искушења, они нам могу олакшати лутања и искушења и помоћи нам бар тиме што ће нас уверити да ни у чему што нам се дешава нисмо сами, ни први ни једини.

---

3 На првој страници са фрагментима, горе лево откуцан и подвучен двоструком испрекиданом линијом.

Тако постављен, он не означава почетак књиге, већ почетак првог њеног дела, што изневерава веродостојност штампане књиге у односу на дактилограм и уноси алогичност у целину књиге. По смислу који је имплициран његовим садржајем, место му је након почетног места (мото), а пре свих других фрагмената, јер се књига *Знакова* из његовог унутарњег потенцијала, указује као остваривање алегоријске представе, али и као аутопоетички исказ *par excellence* о симболичком улогу *знакова* у појединачном *опстанку*. Наћи се на путу *повратка*⁴, значи *наћи се на путу разумевања остављених знакова*, при чему се између херменеутичке делатности духа/појединачног трагања и (за)датости *знакова* конституише простор *повести*⁵ као простор *dialogos-a*, у индивидуалном захватању *понављајућег* – бићевног у *опстанку*.

3. У штампаном издању *Знакови* имају пет целина: „Немири од века/вијека“, „За писца“, „Слике, призори, расположења“, „Несаница“ и „Вечити календар матерњег језика“. Њихово именовање потекло је од приређивача, осим „Несанице“ и „Вечитог календара матерњег језика“⁶

4 Повратак и питање чему се то човек може вратити, чему се враћа у кретању ка смрти раскриљује епицентар онтолошких и метафизичких значења медитативних фрагмената. Чији ли нас то *знак* враћа, враћамо ли ми кога сопственим *знаком* јесу питања која остају отворена, уроњена, како би рекао Ж. Дерида, у ентелехију читања књиге.

5 Свест „да ни у чему што нам се дешава нисмо сами, ни први ни једини“ јесте свест која одговара на питање о човековој *проблематичности*, о његовој строгој укључености у васељену (Паточка 2013: 92). Стога, иако је Андрићево приповедање безинтересно у погледу расветљавања светско-историјске димензије прошлости, јер се Андрић „одлучио за перспективу обликовања ликова“, те историја даје „пуноћу приповедању“ (Јерков 1996: 78), повесност, свест о њој је неутуђиви део Андрићевог *погледа* у бит човека, на његово *лице*. *Знакови поред пута* у овом смислу, дакле, *од-говарају* императиву саморазумевања у повесном току.

6 „Несаница“ и „Вечити календар матерњег језика“ настали су засебно од *Знакова*. „Несаница“ потиче из 1937. године, а највећи део датираних фрагмената из „Вечитог календара...“ потиче из исте године, док је најстарији, према тексту *Напомена*, датиран из 1950. год. Приређивачи истичу: „У Андрићевој заоставштини

чије је именоване ауторово. Према издању А Просветино издање из 1977. године и издање из 1978. године (Сарајево : Свјетлост; Загреб : Младост) задржавају екавски облик наслова I дела књиге, иако је реч заправо о поднаслову из „Немира“ (1919) који су штампани ијекавицом. Тек у издању из 1981. год. приређивачи стављају ијекавски облик. Варирање поднаслова обелодањује хтеће приређивача да се тематски сегментирана књижевна грађа превасходно ’засводни’ оквиром који би одговорио на метафизичка и поетичка питања⁷:

Први део „Немире од века“ чине текстови о општим питањима живота и смрти, друштва и културе. Ако први део представља Андрићеву метафизику, други је, пре свега, његова поетика.

Други део чине размишљања о књижевности и стваралаштву уопште. Овај део носи наслов који је Андрић на маргинама назначио: „За писца“. Истини за вољу ваља придодати да су приређивачи у овај део уврстили и текстове о уметности, естетици и стварању уз које Андрић руком није исписао овај наслов. (1977: 66)

Овако изграђена композиција записа, међутим, да се послужимо синтагмом Васка Попе, у многоме је „ћосави склад“, изнуђен интенцијом приређивача да књига одговори на цивилизацијски овештали ’лик’ штампане књиге, да

нађене су овакве целине, па су их приређивачи под пишчевим насловима [...] као четврти, односно пети део књиге, у овој форми уврстили у *Знакове крај пута*, са којима показују стилску и тематску сродност [...]“ (Б: 619). Део „Вечитог календара...“ у рукопису, међутим, налазимо на засебном листу у IA 380: 2; поред рукописа записано *Знакови (Календар)*, стр. 603 (број стране се односи на издање А), али у IA 353 (*Знакови – Зелена бележница 1973*), на странама 13–15 исписана је, па прецртана одредница *Бео, бела, бело*.

- 7 Индикативно је упоредити начин на који је Мухарем Первић, уређујући изабране фрагменте *Знакова поред пута* (Београд : Рад, 1980), распоредио записе. Реч је, наиме, о два поглавља: *Живети* (7–88) и *Писати* (89–167) на основу којих је, а не из целине *Знакова*, написан поговор *Портрет уметника*.

буде 'читљива' у тематским формираним, заокруженим целинама. Колико је тематско распоређивање проблематично сведочи и текст Напомена **Б**. Наиме, јасно је истакнута чињеница да се издање **Б** од издања **А** разликује по распореду појединих фрагмената, јер је приређивач настојао да им пронађе „адекватније место“, те је деведесетак фрагмената променило своју првобитно (додељену) целину књиге⁸. Ваља напоменути да су и првобитно формиране целине, осим „Несанице“ и „Вечитог календара матерњег језика“, које су пронађене у оставштини засебно од *Знакова*, вођене намером да се избегне „одвећ стриктно тематизовање“ које би у читалаца изазвало „једноличност“ (А: 606). Сведочанство Вере Стојић предочава једну чињеницу која се коси са настојањем да се *Знакови* сегментирају по тематским круговима, на основу „напомена на маргинама“ које је Андрић оставио у рукопису/дактилотексту *Знакова* и на основу Андрићеве сагласности да се *Сабрана дела* из 1963. године уреде по тематском принципу:

Он јесте имао намеру да „Знакове поред пута“ објави као засебну књигу, као и „Кућу на осами“ (и њу је писао дуго), хтео је да је допуни и о томе је разговарао са уредницима СКЗ. Приређујући „Знакове поред пута“ ја нисам имала у виду никаву Андрићеву идеју о редоследу. О томе ми није говорио. Оставили смо онако како је у рукопису затечено. Са свескама не знам шта је имао намеру да уради. А ми смо објавили сматрајући да је важно да се и то објави. (1985: 22, истакла А. П.)

Приређивач није имао „никакву Андрићеву идеју о редоследу“, а књига је ипак штампана под поднасловима, у тематским целинама које пак стање „онакво какво је у рукопису затечено“ не преносе целином, а на моменте ни у деловима. Графички лик рукописа неподударан је његовом штампаном отиску. Наиме, у процесу тражења „адекватнијег места“ фрагментима уклоњена су поједина

---

8 Како је издање намењено широј читалачкој публици, изостају коментари који су то тачно фрагменти.

важна места, чиме се урушавају поетичке, естетичке, идејно-филозофске карактеристике Андрићеве књиге. Издања **А** и **Б** не преносе последњи фрагмент из рукописа као завршни и текст забелешке који следи за њим, премда се у Напомени **Б** помиње:

Знакови поред пута су у Сабрана дела унесени према дактилографисаном рукопису. На крају овог рукописа од 315. страна стоји: Овде завршава књига Знакови поред пута. Последња забелешка унесена је 17. марта 1968“. Руком (Вере Стојић) дописана је реч прва, [...] На првој страни фасцикле у којој стоји дактилографисани рукопис Андрић је написао: „Прва књига, Знакови поред пута, оригинал“. На задњој страници фасцикле стоји само Знакови (ћирилица), оригинал. Последња забелешка у овом рукопису гласи: „Некад давно написао сам да је једна од човекових слабости његова мала и ограничена моћ предвиђања...“ итд. Наравно, као и други записи, и овај је у прекуцани рукопис пренет из неке од Андрићевих бележница. Да је Андрићу било стало до хронологије, он извесно не би запис који почиње реченицом „Некад давно написао сам...“ – ставио на крај књиге, јер очито овом запису би, онда место било негде у њеном почетку.“ (618–619)

Стање затечено у рукопису прекројава се према уверењу да Андрићу није стало до хронологије. Остаје, међутим, проблематично на коју то тачно хронологију приређивач мисли: на време настанка фрагмента, на време уношења фрагмента у књигу *Знакова* или на његово унутрашње време. Који је то *глас иза текста*, да се послужимо Фукоовом опаском из полемике са Ж. Деридом, који диктира и условљава распоред, „боље“ место? Исказ *Некад давно написао сам [...]* у дактилографисаном рукопису из II и III фасцикле, заправо, изгледа овако:

Некад, давно, написао сам да је једна од човекових слабости његова мала и ограничена способност предвиђања, нарочито кад су у питању не ситне и свакодневне ствари, него крупне и судбоносне ствари. То не значи да није одувек и свуда бивало изузетних,

великих људи који су били способни да светлошићу свога духа обасјају ужа или шири подручја будућности. Али без обзира на ту нашу ограничену способност предвиђања, и сваки од нас обичних људи треба да развија и усавршава своје умне и моралне снаге и да савесно врши свакодневне дужности и послове, како би могао спреман дочекати ту тешко предвидљиву будућност и са што више разума, храбрости и људског достојанства стати пред сваки задатак и свако непредвиђено искушење, које оно може да понесе.

Димензија прошлог актуализована је у процесу окретања ка себи унутар поља медитативног субјекта. У самоокретању самерава се искуство пређашњег и придодaje му се квалитет новог, стеченог знања чиме се генерише значење на нивоу општости, универзалног. Херменеутика наративизованог медитативног субјекта положена у концепт бриге о себи / бриге за душу (*epimeleia heautou*) раскриљује линију зрења сопства које је динамизована дијалектиком унутарњег – искуственог поља, димензијама прошлости, садашњости и будућносног. Није реткост, а понајмање случајност да се у тексту *Знакова* сусрећемо са већ написаним, раније исприповеданим. Јер, када Андрић у *Знаковима* помиње Јелену у фрагментима или преноси један цео одломак из приповетке „Јелена, жена које нема“ из дела „На путовању“ (који је потом прецртан)⁹, одломак из рукописа за *Омерпашу Латаса* он не пише/преписује исто дело изнова (видети III: 175, уз трећи фрагмент на л. мар. дописао оловком *Омер*; иста белешка стављена

---

9 Реч је о одломку: *Често се дешава да нам остане сат-два времена у слабо познатом граду између два воза, или између воза и авиона. Ствари су у гардероби, у џепу је возна карта за даље путовање, сав ранији живот је иза мене. Ствара се празан простор потпуне слободе. Ту ја добро живим. Ништа није ни онако како је било, ни како ће бити, него онако како јесте. Сав живот је одједном постао чврст, јасан, безимен, осетан само по ономе што вреди у себи. Све има нарочито значење и вредност, и оно што човек мисли и оно што гледа или једе. А сусрети у таквим приликама имају карактер великих доживљаја.* (II: 126, III: 91).

је и уз трећи фрагмент у III: 269¹⁰). Иза детектовања аутоцитатности у наративној синтакси, положена је воља која покреће њихово уношење у књигу *Знакова*, тип њиховог поетичког и естетичког усврховљења. Ваљало би, дакле, отворити питање када запис, белешка постаје знак, у чему се састоји знаковност Андрићевих забелешки, јер сваки запис нема ентелехију знака. Међутим, на питање како детектовати и описати знаковност медитативног фрагмента као суштинску поетичко-естетичку одлику која прожима све друго, остајући при томе у темељу текста, не допуштајући да се уопшти, припоји његовим другим особинама, није једноставно одговорити. Од записа (дневничких и других типова белешки) до знака остварује се једна путања обликовања, која се може разумевати на фону деридијанске разлике, одмакнутости (*différance*), али и Делезове разлике у истом. Та генеза облика/жанра кратких

---

10 *Да ли сам то осећање очекивања понео из снова – из мојих невероватно замршених а често страшних снова – или се оно развило под утицајем свега што сам у животу доживео, видео, чуо? Не знам, тек то осећање тескобног очекивања развијено у мени до највеће мере. Има тренутака кад потисне сва друга осећања у мени. Тада је тако јако да ми се чини да се мора испунити, да ће заиста неко доћи, неко миран, моћан и поуздан, и јавити да ништа од свега није истина, да су сва страховања неоснована, да то није као што изгледа, велика и тешка несрећа него случајни и пролазни неспоразум.*

И тада се сав препуштам, као тренутку одмора, сазнању да је све зло не само објашњено и отклоњено него и заувек збрисано и предано заборава.

***

Тајна се чува најбоље кад смо по нечем – по чем било – и сами заинтересовани да се не открије и не објави: а најсигурније је чува онај ко то чини несвесно. Иначе, никад човек не може бити сигуран да ће до краја сачувати ни своју ни туђу тајну; она се крије годинама и годинама, а одаје се у једном тренутку који поништава све године верности и ћутања.

Има таквих случајева да ми носимо у себи неку своју тајну, као скривену рану, клецамо пред њом годинама, решени да све поднесемо и да умremo, ако треба, али да се не одамо. А при том и не слутимо да људи око нас одавно знају за тајну, познају је боље него ми сами, али из сажалења или обзира или равнодушности неће то да нам кажу или покажу. (III: 269)

форми исходи медитативним фрагментом (у не/јединству са формом афоризама), али да би остварила свој потенцијал, ентелехијски „лик“, она тражи уцеловљеност, која је назначена *почетним местом* (мото) као хоризонтом на коме се отвара њихово значење.

Приређивачи нису свакако били дужни да разумеју логику дела у настајању / отвореног дела, текста у кретању спрам медитативне форме и/или жанра мисли и херменеутике субјекта формиране целокупношћу дискурзивне праксе *Знакова*, али би верност рукопису значила гарант аутентичности, која изостаје.

Дакле, одлуком приређивача, крај није штампан онако како је састављен на последњој страници друге и треће фасцикле. На сличан начин, третира се и почетак књиге. Осим спорног *почетног места* (мото) које је обликовано на почетку „Немира од века/вијека“, неаутентичан је и распоред првих почетних фрагмената, коме се може утврдити јасна линија генезе. Доносимо изглед прве странице из друге и треће фасцикле:

ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА

Такав је живот да човек често мора да се стиди онога што је најлепше у њему и да управо то скрива од света, па и од оних који су му најближи.

***

Ја бих могао да узмем за девизу име једне канађанске лађе: I 'm alone (Ја сам сам). Али ја сам и без девизе.

***

Човек је незадовољан и несрећан што се бар двапут у једном дану не дешава чудо.

***

У ноћи, шетајући поред једног језера, осетих јак мирис воде и мокре траве, сличан мирису мора за време осеке, само без јода и соли, без онога што чини морски мирис најздравијим и најдражим мирисом који земља даје.

Таква тренутна варка заболи као тешко разочарење. Преварена чула клону, и из низине у којој се помишља на смрт, жуде за истинским морем као што се жали за љубав и светлост.

***

Оно што је најлепше на искреној и дубокој љубави, на којој је све лепо, то је да у односу према ономе кога волимо ни једна наша мана не долази до израза. Много шта што је зло у нама ишчезава а оно што је добро устостручи се.

***

Живећи поред толике лепоте у свету а знајући добро да нам је ускраћена заувек, човек се често пита да ли је боље бити мртав и не знати за њу или овако пролазити поред ње а знати да му је неприступна заувек и да му остаје једино њена најтамнија страна: жеља која боли.

Прва страница прве фацикле, у скупини од 12 листова на којима су фрагменти од 1928. до 1933. године започета је на исти начин, првим паром фрагмената¹¹:

ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА

Такав је живот да човек често мора да се стиди онога што је најлепше у њему и да управо то скрива од света, па и од оних који су му најближи.

***

Ја бих могао да узем за девизу име једне канађанске лађе: *I'm alone* (Ја сам сам). Али ја сам и без девизе.

Андрић оставља прва два фрагмента из најранијих својих бележака за *Знакове*, али у издању А и Б таквог

---

11 Преостала четири фрагмента су такође из исте скупине, налазе се на странама 11. и 12.

почетка нема, иако се у тексту *Напомена* тврди да књига одговара затеченом стању (треће фасцикле). Оба издања имају прву страницу, тј. распоред првих шест фрагмената који искривљује ауторову вољу у *хронолошком смислу*:

Такав је живот да човек често мора да се стиди онога што је најлепше у њему и да управо то скрива од света, па и од оних који су му најближи.

***

Оно што је најлепше на искреној и дубокој љубави, на којој је све лепо, то је да у односу према ономе кога волимо ни једна наша мана не долази до израза. Много шта што је зло у нама ишчезава а оно што је добро устостручи се.

***

Видео сам откопане гробове из V века пре Христа. У њима су још увек били видљиви трагови људских костију и наслућивале се основне линије људског лика.

У мени се јавило незадовољство, као над неуспелим делом или недовршеним послом. Човек треба да нестане без трага.

***

Има жена које су неугледне и опоре на очи, као сеоски хлебац, али крију у себи велику и здраву слат за онога ко се не да збунити спољашношћу, него гледа и осећа дубље и стварније. (А: 13, Б: 13)

Не упуштајући се у озбиљнија херменеутичка истраживања која би линију тематизовања самства, самоће и медитативне праксе као разговара са собом (у спрези са упливом стоичке филозофије) расветлила као једно од тежишних места књиге, остаћемо на нивоу увида да је поменути фрагмент [...] *Ја сам сам [...]*¹² три пута дат на

---

12 Сам медитативни фрагмент налази се у рукопису неповезаног малог нотеса у *Записи – Марсељ, Ница, Женева – 1927–1931* (IA

истом месту¹³, јер је јасност увида довољна да постави питање које је то (приређивачко) начело снажније од садржаја самог рукописа да се редослед изневери, да се фрагменту додели целина „Слике, призори, расположења“. На истом трагу текстолошких омашки, јесте и раздвајање следећих фрагмената у издању **A** и **B**, који у дактилотексту друге и треће фасцикле образују особен антиномични однос, однос међусобног огледања:

Као два неједнака камена осећам у утроби страх од минулог дана и неизвесност сутрашњег.

Све је замршено, несигурно и нејасно, а све се може десити. Чак и добро. Али сада није добро. Сада треба лећи без утехе, без изгледа на решење и смирење, али са кукавном, непризнатом надом да ће сутра бити решење или изгледати лакше. Другим речима, да ћемо у ноћашњем сну малко умрети. Јер, смрт решава све.

***

Не смрт, заборав решава све. Заборав, и то не само појмова, речи и листа, него свега што постоји и живи. Заборав тела и заборав времена. Заборав, да би се могло предахнути и живети даље у телу без сећања, са духом без имена. Заборав, смрт са правом на наду. (II : 22, III: 15)

347: 2). Испод текста исписан црним пенкалом, који је истоветан дактилограму у *Знакова*, али без подвлачења „I 'm alone“, налази се пишчева прецртана прибелешка обичном оловком (нечитко), а испод ње у загради „за фра Марка“. Фра-Марко Крнета је јунак приповедака „У мусафирхани“, „У зиндану“ (видети Андрић 1924: 5–17, 18–25), „Исповијест“, „Код казана“ (видети Андрић 1931: 73–88, 96–111). Нејасно је, међутим, да ли се белешка у загради односи на фрагмент или на прецртани садржај.

- 13 Претпоставка да је Андрић листао своју прву фасциклу, док је састављао другу и трећу је основана, јер први фрагменти друге фасцикле то јасно показују. Наиме, фрагменти следе један за другим као у првој фасцикли, изузев фрагмената о Шпанији, које Андрић измешта са почетка рукописа (као доказ тези може се приложити и начин третирања цитата Андреа Мора, видети 3. фусноту).

Осврнимо се на тип и садржај аргументација приређивача којим се оваква преиначавања оправдавају и којима се коментарише начин успостављања композиционог устројства књиге и формирања целина:

Како би одвећ стриктно, уситњено тематизовање могло код читаоца да изазове осећање понављања и једноличности, приређивачи су записе разврстали у три већа дела. У први део, „Немир (sic!) од вијека“ (наслов једног циклуса у Немирима, види књигу једанаесту), сабрана су Андрићева размишљања о филозофским и друштвеним темама и све што глагол живети подразумева и призива када је реч о уметнику. У други део, под одредницом „За писца“, иначе честом у пишчевим радним свескама, уврштени су текстови о уметности, књижевности, архитектури, музици, сликарству, опажања о језику, стилу, речима, књижевним формама и правцима. [...] Ако други део књиге представља Андрићеву поетику, први обелодањује пишчеву филозофију, схватања и осећања постојања¹⁴.

У трећи део „Слике, призори, расположења“ (наслов наш), сабране су прозне скице, слике са пута, опажања о људима и наравима, призори, ликови, „снови и примисли“, (Б: 620–621, истакла А. П.)

Приређивачко припајање грађе ван самих Знакова (наслов циклуса из *Немира*) уз самостално именовање и формирање делова урушава текстовну компактност и верност рукопису. Довољно је, међутим, навести један фрагмент из дела „Слике, призори, расположења“, те да се подела књиге на тзв. филозофију живота писца, његову поетику и „скице“ покаже неутемељеном¹⁵. Ако се суздржимо од

14 Упоредити са есејем „Портрет уметника“ М. Первића.

15 У вези са тим, добар је пример фрагмента који проблематизује делфијско упутство *Спознај самога себе (Gnôthi seauton)*, а штампан је у оквиру дела „Слике, призори, расположења“. (III: 306, фрагмент унет из *Зелене (књиге) II*, у *IA 416*). Питања која су њиме покренута надилазе круг „скица“, „призора“, „расположења“ (ако се о расположењима у колоквијалном смислу сме

препуштања интерпретативним страстима и хтења да се из жаришних места значења обједини почетак *Знакова* са њиховом целином, остају нам ипак елементарна филолошка и текстолошка питања – колико су интенције јасно текстуализоване на маргинама рукописа/дактилотекста и да ли такви наговештаји, мера њихове не/довољне учесталости треба да руководе образовањем принципа по коме се издаје књига.

У првој фасцикли нема нити једне прибелешке на маргини која би сигнализирала некакав тематски круг. У другој и трећој фасцикли која се односе једна према другој као двоструки папир у машини за куцање, копија према оригиналу, што на основу врсте папира и грешака у куцању које се понављају, у највећем делу и јесу¹⁶, има неколиких

уопште говорити у вези са *Знаковима*), она се распростиру ка хоризонту који ће М. Фуко кроз пет година формирати својим предавањима о херменеутици субјекта на Колеж де Франсу.

- 16 Закључак смо извели међусобним упоређивањем листова из друге и треће фасцикле: 7. страна из II и 6. стр. из III фасцикле: истоветан је положај иницијалних латиничних слова другог, трећег и петог фрагмента. Наиме, слова *J*, *I* и *N* су помакнута ка горе у односу на предвиђену доњу линију. На истим странама евидентан је исти тип грешке и поправке машином за куцање у другом фрагменту. Странице које су пагинисане машином јасно показују везаност (22. и 25. стр. из II фасцикле одговарају 15. и 16. страници из III фасцикле, тј. заједничка им је пагинизација машином: 12) и 13) горе десно) као и странице са поновљеним типом увлачења/формирања новог реда (видети последњи фрагмент на 29. страни из II фасцикле и 20. из III; последњи фрагмент у II: 97 и III: 65). Двоструки папир, међутим, не важи за све листове унутар фасцикли, јер постоје избачени/прецртани фрагменти, те појединих листова има у другој, а нема у трећој (видети 12, 13. и 14. стр. у другој фасцикли којих нема у трећој); дуплирани фрагменти на 16. и 17. стр. друге фасцикле у трећој фасцикли су куцани на другачијем папиру и стављени међу друге фрагменте. Међутим, у физичком смислу, обе фасцикле су састављене од исте врста папира (бели папир има жиг „Extra strong“ и у другој и у трећој фасцикли), ако се изузму странице куцане плавим мастилом из друге фасцикле и странице са фрагментима писаних руком, којих нема у трећој. Не треба губити из вида ни записе на предњим корицама фасцикли: на предњој корици друге (наранџасте) фасцикле пише *Знакови поред пута (копије)*, а на трећој *Прва књига Знакови поред пута Оригинал*

забелешки графитном оловком: *За писца*, *О писцу* и *писац*¹⁷ које нису систематски додаване (уп., на пример, II: 256 и III: 208). Шта је тачно себи аутор назначио том прибелешком не може се са сигурношћу тврдити. Јер, једно је шта је Андрић писао у белешкама, а сасвим друго оно што је остало за њим у фасциклама. Закључак да је то поднаслов, назнака за целину књиге *Знакова* једнак је тврдњи да је то материјал за другу планирану књигу *Знакова* у којима је тема писања, судбина писца тематско-мотивска окосница. Обе тврдње су свакако непоткрепљене уверљивим текстуалним чињеницама.

(са задње странице бордо фасцикле пише *Знакови оригинал*), али нема апсолутног доследног „копирања“ фрагмената.

17 Читајући белешке на маргинама друге и треће фасцикле, издвојили смо све које се тичу споменутог типа:

- леву маргину поред трећег и четвртог фрагмента II: 129 (избледела или обрисана белешка) и III: 94 (*За писца*);
- II: 132 (исписано *писац* на левој маргини уз последња два фрагмента) и III: 97 (прибележено два пута *О писцу* на л. мар. уз последња два фрагмента);
- II: 136 (*писац* уз први и четврти фрагм. на л. мар.) и III: 100 (*за писца* уз други и трећи фрагм. на л. мар.);
- II: 154 (*за писца* уз други и трећи фрагм. на л. мар.) и III: 114 (*за писца* уз други и трећи фрагм. на л. мар.);
- II: 157 (*писца* уз пети фрагм. на л. мар.; видљив траг предлога *за*) и III: 114 (*за писца* уз трећи фрагм. на л. мар.);
- II: 158 (*за писца* уз 3. фрагм. на л. мар.) и III: 118 (*за писца* уз 3. фрагм. на л. мар.);
- II: 159 (*за писца* оловком, преко *писац* хемијском оловком уз 3. фрагм. на л. мар.) и III: 119 (*За писца* оловком уз 3. фрагм. на л. мар.);
- II: 161 (*За писца* уз 3. фрагм. на л. мар.) и III: 121 (*За писца* уз 3. фрагм. на л. мар.);
- II: 169 (*За писца* уз 3. фрагм. на л. мар.) и III: 128 (поред истог фрагм. белешка изостаје као и на II: 170);
- III: 133 *За писца* уз 1. фрагм. на л. мар.) и III: 175 (поред истог фрагм. таква белешка изостаје);
- II: 235 (*писац* уз 2. фрагм. на л. мар.) и III: 187 (*за писца* уз 2. фрагм. на л. мар.);
- III: 236 (*за писца* уз 2. фрагм. – писано оловком, прецртано хемијском оловком, уз исти текст у другој фасцикли белешка те врсте изостаје).

У Напоменама издања А узгред је поменута друга незавршена књига *Знакова*: „Опредељујући се за тематски распоред текстова, приређивачи су објединили прву (довршену) и другу (започету) књигу *Знакови поред пута*.“ (606, истакла А. П.). Нејасно је, међутим, која се то грађа сматра завршеном, уобличеном, када се из описа прве фасцикле види *отвореност*, нефинализованост дела. Још је проблематичнија чињеница обједињавања – да ли се и у коликој мери одразила на стање рукописа који је остао за Андрићем. У Напоменама Б издања дато је нешто више информација:

По завршетку прве књиге „Знакова“, Андрић не престаје да листа своје свеске и да диктира: започео је и другу књигу „Знакова поред пута“, али је није довршио. И овај рукопис, обима 87 страна, је дактилографисан и чува се у САНУ у Београду. Важно је да имамо у виду да оба дела једне завршене, и друге започете књиге, настају из истог полазног, примарног текста, и да је, према томе реч о једном делу које настаје из истог извора, од истог ткива, а распоређено у два тома. (619, истакла А. П.).

Чињеница да је Иво Андрић након уношења последње забелешке у [прву] књигу *Знакова* (17. март 1968. год.) наставио састављањем/преобликовањем дневничке грађе и бележака у медитативне фрагменте до смрти, 1975. године и да ти текстови естетички, поетички, жанровски, тематско-мотивски, идејно-филозофски припадају истом кругу, међутим, не утемељује текстолошки настојање да се та „два тома исте књиге“ обједине. Нарушавањем границе са последњег листа друге/треће фасцикле: „Овде завршава [прва] књига *Знакова*“ кроз уношење додатних 87 страна, које ничим нису маркиране/издвојене као придодате, компромитује се аутентичност основног текста. Ваљало би, дакле, ући у траг фрагментима који су са поменутих спорних страница. У каталогу *Лични фонд Иве Андрића* под редним бројем 389, 390, 391, 392, 393 (садржај кутије 14, видети Каталог: 64–65) нема засебног документа/фасцикле који би одговарао опису „дактилографисан рукопис

од 87 страна“ за грађу *Знакова поред пута*. Међутим, у одељку „Припремни материјал за објављивање“ из подгрупе *Записи и белешке 1915–1974 / „Знакови поред пута“ 1927–1973* пописана је и класификована рукописна и дактилографисана грађа коју је Иво Андрић уобличио у форми фрагмената, али која није ушла у оквире дактило-текста [прве] књиге¹⁸ *Знакова поред пута*. Тај материјал чува се у једној фасцикли: *Записи и белешке / „Знакови поред пута: припремни материјал за објављивање“* (IA 365–388; 14433). Припојени садржај детектује се увидом у садржај споменуте фасцикле која има 24 оделите скупине са листовима и најопштије се може класификовати на рукописну грађу Иве Андрића и дактилографисану грађу насталу за живота И. Андрића и након његове смрти, када се прекуцавају одређени делови његових свезака, бележачка. Ти прекуцани листови јасно су издвојени, постављени уз рукописе које преносе и садрже фрагменте који су објављивани у дневним новинама *Политика* и фрагменте које су приређивачи додали [првој] књизи *Знакова*. Доносимо попис сигнатура под којим је одређен део 87 листа: IA 371¹⁹, 372, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384,

---

18 Када говоримо о тзв. другој започетој књизи *Знакова*, морамо имати у виду њен изразити хипотетички карактер, јер се она конституише накнадно, издвајањем из заоставштине, окупљањем фрагмената који су расути.

19 Под сигнатуром IA 371 заведена је мала свеска меких корица Иве Андрића под насловом „Материјал за *Знакове*“, који се налази на почетној страници свеске. Поред појединих фрагмената исписан је број стране А издања, где су фрагменти придодати. Фрагмент који почиње „У Херцег-Новом постоје на неколико места старинске чесме или само трагови чесама“ (536) у рукопису је цео прецртан косом цртом по средини и започиње реченицом: „У ХН. постоје на неколико места старинске чесме; боље речено, трагови старих чесама.“ (Идентичном реченицом започиње и дактилотекст цитираног фрагмента, те остаје нејасно како је сачињена та реченица приликом издавања). Дактилотекст изабраних фрагмената из рукописа IA 371 налази се уз наранџасту свеску под сигнатуром IA 372. Откуцан текст (IA 372: 10–16) обједињује садржај наранџасте свеске и издвојене фрагменте за издавање из мале свеске меких корица.

386, 356²⁰. На њима је јасно истакнут број страница издања А и Б (у виду куцаног или хемијском оловком писаног текста) на којима се налазе придодати фрагменти. Највећи део фрагмената придодат је приликом првог приређивања *Знакова*, али постоје фрагменти који су први пут додати у издању Б²¹. Има случајева, где је покрај фрагмената запи-

---

20 Сигнатура IA 356 припада делу *Записи и белешке 1915–1974 / „Знакови поред пута“, 1927–1973* (видети Каталог: 60–63).

21 Такав је случај са текстом који у дактилотексту носи наслов „Ноћ у Сарајеву“ (IA 368: 1–2 и IA 358: 1, Б: 505) и не поседује ауторске индиције које би посведочиле његову везаност за медитативну форму *Знакова*. Изразите лирске нарације којом је обликована поетика простора, али и психологизација ликова младе жене Бакаревића и њеног шестогодишњег сина који лежи у грозници поставља жанровско питање да ли је то медитативни фрагмент или је *медитативно* поетичко-естетички супстрат, један од квалитета/особина приповедачке имагинације. Индикативно је запазити колико је ово питање 'положено' у садржај текста, у једној ауторској исправци у одломку: „Очигледно, сна нема, и не може га бити, ако не дође однекуд као чудо. У њој се јавља слаба и нејасна али болна жеља да се нешто деси на земљи или ма где у црном пространству између неба и земље, неки сусрет, реч једна, осмејак, шта било, и да се то претвори у мало светлости, па да прокине ову таму и обасја све нас [изнад дописано графитном оловком који су] у њој. То жели и једино још по тој жељи, и по болу који она задаје, зна да је жива.“ (1–2, истакла и у заградама дописала А. П.) Препознатљиви андрићевски лирски тоналитет са опсесивним темама очекиваног сусрета/среће (*eudeimonia*) и затворености у земаљски простор без *стаза и имена* (уп. са првим делом песме „Шта сањам, а шта ми се догађа“ у Андрић 2011: 205) „трпи“ преозначавање из дистанциране позиције свезнајућег приповедача. Тај текстовни знак генезе текста као шар *текстуално несвесног* указује на потиснуто, уклоњено ја из замењеног дијегетичког облика акузатива личне заменице *ми* – *нас*, тј. на генеричку матрицу Андрићеве приповедачке имагинације. Дакле, *медитативно* не подразумева инстанцу медитативног субјекта, већ типолошку особеност приповедања. Проблем са текстом „Ноћ у Сарајеву“ је додатно усложњен уписивањем Травника у мапу приче (Мухарем на позив везира из Сарајева путује за Травник; у IA 358 дописано је оловком „нови“ испред речи „везир“), што поставља потенцијал геонаративног/геопоетичког 'огледања' „Ноћи у Сарајеву“ у *Травничкој хроници*. Међутим, чињеница је да се текст ниједним ауторским коментаром не везује за *Знакове*, а ни за *Травничку хронику*, те остаје иницијална упитаност: шта он *јесте*, на ком хоризонту

сано: *није унето у „Знакове“*²², а који јасно показују траг

отворити његова генетичка, жанровска, поетичка, естетичка питања.

На постојање одређене поетичко-естетичке „напетост близине“ између жанра медитативног фрагмента и кратких приповедачких форми јасније указује случај са дактилограмом и рукописом текста који је првобитно насловљен као „Немир“ (IA 354). На дактилограму руком је дописан наслов, који се налази у рукопису на полеђини 8. стр., али је на горњој левој маргини хемијском оловком дописано: „Оставити као фрагмент“ (12), што је и учињено, уз одређене измене, у другој/трећој фасцикли дактилограма *Знакова* (IA 390: 230–234, IA 391: 182–186).

У издању Б, иако нема ауторских назнака за такво поступање приређивача, текст „Ноћи у Сарајеву“ је ненасловљен, дат у форми медитативног фрагмента, а горесцитирани одељак дактилотекста није идентичан облику у издању: „Очигледно, сна нема, и не може га бити, ако не дође однекуд као чудо. У њој се јавља слаба и нејасна али болна жеља да се нешто деси, на земљи или ма где у црном пространству између неба и земље, неки сусрет, реч једна, осмејак, шта било, па да се то претвори у мало светлости, па да прокине ову таму и обасја све што сада скрива. То жели и једино још по тој жељи, и по болу који она задаје, зна да је жива.“ (505–506, истакла А. П.)

- 22 Фрагмент писан руком (хемијском оловком) на полеђини позивнице Председништва општег Сабора града другу Иви Андрићу за Свечани Сабор поводом 30-годишњице ослобођења Београда (20. октобар 1974. год.) прекуцан је са споменутом прибелешком, која је унета и изнад оригиналног текста рукописа: „Спава човек тврдо, утонуо и изгубљен без трага у мрачном океану сна. Али иде време и ближи се кобан трен буђења, кад га светлост дана и говор људи враћају у мучну стварност постојања. Тада тек види шта значи имати своје име, своју главу, своју изнутрицу, своје очи, своје руке, своје ноге. То је исто као имати велика и многа имања, растурена на далеко, од којих немаш никакве користи, ни задовољства него, напротив, много немира, брига, непријатности и болове.“ (IA 369: 2, сва подвлачења аутентична).

Исти случај је и са варијантама фрагмента „Шта је приповетка?“ које су исписане хемијском оловком на полеђинама двеју позивница Ј. Б. Тита Иви Андрићу: првом се позива Андрић са супругом на пријем „који се даје у понедељак, 23. септембра 1974. године у 20, 30 часова у Згради Савезног извршног већа у част Првог секретара Централног комитета револуционарне партије [...] Јумжагин Цеденбала“ (Милица Бабић је умрла 24. марта 1968. године), а другом се моли Иво Андрић „да изволи доћи на свечани пријем који се даје у четвртак, 28. новембра 1974. године у 12.00 часова у згради Савезног извршног већа“ поводом

приређивачке интенције, траг *гласа иза текста*. Дакле, постојала је приређивачка *селекција* којом је настао корпус одабраних медитативних фрагмената, корпус који је, на крају, одредио садржај *Знакова поред пута* и компромитовао њихову аутентичност. Свакако, ваљало би погледати и остатак дневничке грађе, свеске, бележнице²³ како би се утврдило присуство или неприсуство грађе која је ушла у штампану верзију књиге *Знакови поред пута*.

ДВОСТРУКИ ФРАГМЕНТИ И ПРОБЛЕМ ВАРИЈАНТА

Поред настојања да се поједини фрагменти датирају, одреде и опишу спрам варијанти, издање Б када се премери издањем А или, боље речено, оба издања постављају осим проблема јединствености/петоделности књиге и додатне текстолошке проблеме. Наиме, поједини фрагменти се

Дана Републике. Варијанте су прекуцане, а изнад њих откуцано: *Није унесено у „Знакове“* (IA 374: 3). Верзија са позивнице на пријем 23. 9. 1974. год. означена је првом у дактилотексту, а у рукопису је прецртана двема косим цртама (испод текста И. Андрић је записао *присен*): „Шта је приповетка? // Један привид и једна сујетна жеља за парадом и допадањем склопили су брак из рачуна и добили дете – чудовиште, које показују за новац.“ Друга верзија гласи: „Шта је приповетка? Како је настала? Једно привиђење и једна нездрава сујета склопили су брак из рачуна и потребе, а из тог брака родило им се дете – чудовиште, које показују за новац и за признања.“

Примера за неунете фрагменте још у IA 375: 4, IA 376: 6, IA 382: 1.

- 23 У дактилограму „Са периферије – 1951“ (IA 365) постоји белешка И. А. да су фрагменти унети из предратне бележнице *Знакови поред пута*. Назначена је и година настанка и/или куцања текста „1951-2“ (графитном оловком у горњем десном углу на првој страници). На примеру овога дактилограма разазнаје се сложен стваралачки процес настанка *Знакова* од бележница, свезака, дактилограма до фрагмената обједињених фасциклом, тј. првом књигом. Андрић је унео фрагмент „На раскрсници градске периферије [...]“ у другу/трећу фасциклу *Знакова поред пута*, одустајући очигледно од преосталих фрагмената, али и од целине *Са периферије* и њене омеђености насловом.

појављују у двоструком виду: као један и као два фрагмента.

У издању из А долецитирани фрагмент је целовит, а у издању Б дат је као два у оквиру „Немира од вијека“; фрагмент је подељен после првога пасуса:

Деси ми се да одједном осетим сву своју удаљеност од људи који ме окружују и њихових послова, брига и њиховог мишљења о свему на свету.

Гледајући неки плитак позоришни комад, приметих да целу наивну интригу и све сцене редом, како се нижу, преносим на виши план, дајем им значење које саме по себи немају, и посматрам их под углом под којим их њихов писац, фабрикант позоришних комада, није могао видети.

Тако бива, готово сваког дана, и са животом самим. Кад чујем сва могућа мишљења о некој ствари, ја мирно и без чуђења видим да је моје гледиште посве друго, јер ја на ту исту ствар гледам изнутра, из ње саме, тако да живим и постајем истоветан са њом.

Није тешко увидети колико се човек тако троши, и каква је патња такав живот. (А:314, Б:196)

Исти случај је и са следећим фрагментом, који је у издању А у делу III у виду једног фрагмента (330), а у издању Б у виду два (граница повучена пре реченице „Ни у јулским данима Сарајево [...]“):

На уском балкону, пред прозорима, пуне саксије расцвалог цвећа у разним бојама. Иако је летњи дан и сунце сија, ови цветови стално стрепе и подрхтавају на ветрићу који поваздан пирка долином реке. То стално дрхтање постаје мучно и болно очима, али не могу да одвојим поглед од њега.

Тешко је у овој земљи бити и камен и дрво, а камоли ситан цвет у саксији на високом месту. (Б: 352)

***

Ни у јулским данима Сарајево није без свежине. Осване ведро и сунчано јутро. Али чим одани и сунце

одскочи [...] (Б: 352, нема коментара о изменама у границама фрагмената)

У другој фасцикли на 50. и 54. стр. цитирани фрагмент *Ни у јулским данима...* је самосталан као и на 33. стр. из треће фасцикле, а фрагмент „На уском балкону [...]“ се налази на 31. стр. III фасцикле.

Још један фрагмент се појављује са двоструким границама, премда је јасна тематска подвојеност:

А: На ограду мог балкона, који гледа у Пионирски парк, долећу врапци и гугутке [...] Бастад. У малом импровизованом поморском музеју у месту Турке [...] (530–531)

Б: На ограду мог балкона, који гледа у Пионирски парк, долећу врапци и гугутке [...]

***

Бастад. У малом импровизованом поморском музеју у месту Турке [...] (536)

Уочљив је и проблем са текстом варијанти из свески и бележница Андрићевих. У издању **Б** варијанте су углавном дате у фуснотама. Међутим, има случајева када долази до недоследности и *контаминације*. Тако је један фрагмент из **А** штампан као два у **Б**. У фусноти издања **Б** стоји: „Допуне унесене према првобитном запису (Свеске – Одвојени листови²⁴)“ (499). Међутим, у самом тексту нема ознака за „допуну“, тј. саме допуне су припојене првобитно штампаним текстом. И у једном и у другом издању фрагмент(и) штампан(и) у оквиру III дела:

А:

Нигде самоћа није добра ни пријатна, али бити сам у том граду, у недељу после подне неког зимског дана, страшна је ствар заиста.

---

24 Текст фрагмента **Б** издања се налази у IA 384: 3.

У том граду све је тако створено и уређено, и људи и природа, небо, брда, улице и куће, да се путник човек некако осећа више странцем него у другим местима. И пас који пролази поред тебе казује ти нечим да нема и не жели да има ничег заједничког с тобом, јер си дошљак и туђинац. И нигде као овде не може тако непријатељски да ћути дрво крај пута или камен у зиду поред којег пролазиш. (493; истоветан у III: 278)²⁵

Б:

Град, далеко на Северу.

Нигде оваква студена, нетражена самоћа није добра ни пријатна, али бити сам у том граду, у недељу после подне неког зимског дана, страшна је ствар заиста.

*

Изгледа као да је све ту створено и уређено, и људи и природа, небо, брда, улице и куће, да се путник човек некако осећа више странцем него у другим местима. И пас који пролази поред тебе казује ти нечим да нема и не жели да има ничег заједничког с тобом, јер си дошљак и туђинац. И нигде као овде не може тако одбојно да ћути дрво крај пута или камен у зиду поред којег пролазиш. (498–499, разлике истакла А. П.)

Следећи фрагмент такође илуструје тип „допуне“ текста из фасцикли и текста из свезака, при чему се не истиче њихова одвојеност и текстовна неистоветност. У фусноти

---

25 Варијанта фрагмента у *Знакови поред пута – 1970*: „Туђина. Нигде оваква нетражена и студена самоћа није добра ни пријатна, али бити сам у том северњачком граду, једног празничног поподнева, неког зимског дана, тешка је ствар, заиста. Изгледа да је ту све тако створено и урађено – и небо и брда, и улице, људи и куће – да се пролазник човек осећа некако више странац него у другим местима. И пас који пролази поред тебе казује ти нечим да нема и не жели да има ничег заједничког с тобом, јер си дошљак и незнацац. И нигде као ту не може тако одбојно да ћути дрво крај пута или камен у зиду крај кога пролазиш.“ (IA 366: 1)

Б издања постоји коментар приређивача: „Допуњено према првобитном запису (Свеске – Одвојени листови)“ (525):

А:

Очна клиника. На другом спрату светла соба, седам корака дуга, а непуна четири широка, са великим прозором који заузима већи део зида на ужој страни собе. Дobar део тога прозора заклања граната крошња високе липе која је засађена пре четрдесетак година и већ нарасла до другог спрата болничке зграде. Кад отворим прозор, руком могу дохватити истурене најближе гране. Липа је у оцветавању, али на махове још шири од себе танак дах, више као неко сећање на мирис липа у цвату.

Соба је једноставно намештена и болнички чиста. Под је цео прекривен тамнозеленим линолеумом на коме се црвени невелик фабрички ћилим. Кад легнем на високи кревет крај прозора, са којег се кроз липово лишће назире светло небо, имам утисак да лежим у самој крошњи велике липе, и да се њишем заједно с њом, у ритму једва осетног југоисточног ветра. (519)

Б:

Градска очна клиника. Неколико великих павиљона, растуриених по густом, пространом парку. У једном од њих, на другом спрату светла соба, седам корака дуга, а непуна четири широка, са великим прозором који заузима већи део зида на ужој страни собе. Дobar део тога прозора заклања граната крошња високе липе која је засађена пре четрдесетак година и већ нарасла до другог спрата болничке зграде. Кад отворим прозор, руком могу дохватити истурене најближе гране. Липа је у оцветавању, али на махове још шири од себе танак дах, више као неко сећање на мирис липа у цвату.

Соба је једноставно намештена и болнички чиста. Под је цео прекривен тамнозеленим линолеумом на коме се црвени невелик фабрички ћилим. Кад легнем на високи кревет крај прозора, са којег се кроз липово лишће назире светло небо, имам утисак да лежим у самој крошњи велике липе, и да се њишем заједно с

њом, у ритму једва осетног југоисточног ветра. (525, разлике истакла А. П.)

Наведени примери контаминације парадигматични су и за процес додавања фрагмента који се одигравао приликом штампања *Знакова*. Наиме, они се не налазе у другој/трећој фасцикли, већ су преузети из рукописне грађе мимо њих. Фрагмент из издања **Б** налази се у IA 384: 1, а варијанту има и у IA 366²⁶.

ЗАКЉУЧАК

Колационирањем различитих извора, издања **А** и **Б** и рукописне заоставштине Иве Андрића, која је непосредно везана за *Знакове поред пута*, установили смо да проблем како отворено дело у смислу недовршеног стваралачког чина издати као „важећи језички облик“ (Гурски 1975: 17, према Иванић 2001: 31) који би следио стваралачку интенцију, издавачка пракса *Знакова поред пута* није разрешила. Напротив, умножила је питања. Како *Знакови поред пута* не одговарају ауторовој вољи у *хронолошком смислу*, Андрићеве књиге у штампаном облику нема. На њеном месту стоји амфибијска творевина од аутентичних и припијених фрагмената, који су тематски распоређени по целинама несигурних граница, а колико су оне флуидне

---

26 „Градска клиника. Неколико високих зграда, растурених по пространом парку. У једној од њих, на другом спрату, светла соба, седам корака дугачка, непуна четири широка, са високим прозором, који заузима већу половину зида на ужој страни собе. Дobar део тога прозора заклања граната крошња високе липе која је посађена, како кажу, пре четрдесетак година и већ нарасла до другог спрата болничке зграде. Кад отворите прозор, руком можете дохватити најближе гране. Липа је у оцветавању, али на махове још шири од себе танак дах, више као сећање на мирис липе у цвату.

Соба је једноставно намештена и болнички чиста. Под је цео прекривен тамнозеленим линолеумом, на ком се жути невелик фабрички ћилим. Болеснику који почива на високом кревету крај прозора, са ког се кроз липово лишће назире светло небо, чини се понекад да лежи у самој крошњи велике липе, и да се њише заједно са њом, у ритму једва осетног југоисточног ветра.“ (2)

понајбоље показује списак фрагмената који су променили своје место.

Чињеница да је прва књига *Знакова* премерена „другом књигом“ отворена, јер стваралачки процес писања фрагмената не престаје²⁷, начинила је усек у аутентичност, поставши оријентир за приређивачке интервенције. Међутим, сазнања и увиди у пишчеву заоставштину нису смели нарушити аутентичност рукописа. Пред нама је питање, које се нужно намеће, како смањити удео ентропије и разбистрити (текстолошки, филолошки) пут ка аутентичном тексту, при чему ваља имати у виду све тешкоће не/могућности дефинисања основног текста у незавршеном делу. Установити основни извор и облик књиге односи се преваходно на третирање оставштине, шта се из ње сме узети као ауторизована грађа за *Знакове*, а шта не, на стање рукописа/дактилотекста. Свакако се фрагменти из заоставштине мимо друге/треће фасцикле могу објављивати, али само као реконструисана, приређена књига /„друга“²⁸, док би се она са последњом забелешком од 17. марта 1968. године штампала самостално, без формираних целина (са одговарајућим коментарима), онако како је у рукопису/дактилотексту затечена – отворена и незавршена, положена у само средиште стваралачког процеса, имајући

---

27 *Зелена бележница*, неисписана до краја, датирана из 1973. године, на предњој корици има натпис „Знакови“. У њој су различите пишчеве белешке, на пример о мемоарима Живка Црногорчевића (9), исписан је и текст „Увода у *Вечити календар матерњег језика*“ (10–12), одредница „Бео, бела, бео“ (13, полеђина 13. стр.).

28 Издавање „друге“ књиге *Знакова* изискивало би примену других приређивачких стратегија, другачије текстолошко утемељење у односу на прву, које је остала за Андрићем. Наиме, док би се фрагменти из треће фасцикле на којој је записано *Оригинал* могли узети за *основни текст*, поштујући вољу аутора, за „другу“ књигу установљење основног текста би било изразито проблематично, јер поједини фрагменти постоје у варијантама без директних ауторских ознака који је њихов основни/завршни облик. „Друга“ књига, дакле, морала би уважити варијантност текста као нечело обликовања и ускладити га са приређивањем неваријантних медитативних фрагмената из заоставштине мимо садржаја прве књиге.

у тој својој нецеловитости у смислу нефинализованости непорециву пунину уметничког дела – пунину исписивања зрења душе.

Референце:

Андрић 1924: Иво Андрић, *Приповетке*, Београд: СКЗ.

Андрић 1931: Иво Андрић, *Приповетке*, Београд: СКЗ.

Андрић 1976 (А): Иво Андрић, *Знакови поред пута*, Београд: Просвета.

Андрић 1981 (Б): Иво Андрић, *Знакови поред пута*, Београд: Просвета.

Андрић 2011: Ivo Andrić, *Ex Ponto, Nemiri, Lirika*, Beograd: Dereta.

Каталог: прир. Olga Mučalica/Anđelija Dragojlović, Ivo Andrić (1892–1975) „Lični fond“: *katalog*, Beograd: Zadužbina Ive Andrića, 1988.

Иванић 2001: Душан Иванић, *Основи текстологије: увод у текстологију новије српске књижевности*, Београд: Народна књига.

Јерков 1996: Aleksandar Jerkov, „Nemoć istorije, istorija nemoći“, *Reč*, 28, 73–80.

Паточка 2013: Jan Patočka, *Izbor iz filozofskih spisa*, prev. Tihana Namović, Novi Sad: Akademska knjiga.

Свеске 1985: „Сећања Вере Стојић“, разговор водила Женета Ђукић Перишић, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, св. 5.